

**KAYA ÜSTÜ RESMİ (ROCK ART) OLARAK DAĞ KEÇİSİ / ELİK
VE
TARİHİ ALTYAPISI****THE IBEX/CHAMOIS AS A PETROGLYPHICAL IMAGE (ROCK
ART) AND ITS HISTORICAL BACKGROUND**

*Necati DEMİR**

Özet:

Kaya üstü resmi (kaya sanatı) olarak dağ keçisi / elik; Avrupa ve Asya kıtasının büyük bir bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Dağ keçisi / elik ayrıca simge olarak bayrak direklerinin tepesinde, kemer tokalarında, at takımlarında; damga olarak mezar taşlarında, yazıtlarda ve levhalarda; motif olarak halı ve kilimlerde de görülmektedir. Hatta Köktürklerde hakanın aile damgasının da dağ keçisi / elik olduğunu bilmekteyiz. Dağ keçisi / elik bununla birlikte efsanelere de konu olmuştur. Türklerin bu kadar önem verdiği unsurun elbette bir alt yapısı olmalıdır. Bu altyapının çözülebilmesi için tespit edebildiğimiz dikkate değer bütün malzemeler taranmıştır. Sonuçta dağ keçisi / elik'in Çin kaynaklarında geçen *Türklerin Türeyiş Destanı* ile ilgili olabileceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Türk Kültürü, Kaya Sanatı, Petroglif, Dağ Keçisi, Elik Damga.

Abstract:

We can come across the ibex/chamois as a petroghlyphical image (rock art) in most parts of the continents of Europe and Asia. The ibex/chamois as a symbol can also be seen on the top of flagstaff, the buckles, horse equipments, monuments as a stamp, inscriptions and tablets, carpets and rugs as a theme. As a matter of fact, we also know that the khan's family stamp in the Kök Turks is ibex/chamois. The ibex/chamois has been mentioned in legends at the same time. This element which the Turks attach such an importance to should have a background without question. All materials which we determined and which are remarkable to reveal this background have been scanned. Consequently, it is thought that the ibex/chamois may be related to Tureyis Epic of the Turks taking place in Chinese sources.

Key words: The Turks, Turkish Culture, rock art, petroglyph, ibex, chamois in the stamps.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi – Ankara necatidemir@gazi.edu.tr

Giriş

Alan araştırmalarımız sırasında Ordu ili Mesudiye ilçesi Esatlı köyünde bir; Adıyaman ili merkez Palanlı köyü sınırları içerisinde Pirin çayına bakan doğal bir mağara içerisinde üç; Eskişehir'in Seyitgazi ilçesine bağlı Kümbet köyünde bir; Ankara'nın Güdül ilçesi Salihler köyünde toplu olarak kaya üzerine kazınmış dağ keçisi / elik¹ figürü tespit etmemiz bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk etmiştir.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Erzincan'ın Kemaliye ilçesinin Dilli Vadisi'nde², Van'ın Çatak ilçesi Narlı Dağları'nda³, Kars - Kağızman Geyiklitepe'de⁴ kayaların üzerinde bulunan dağ keçisi resimleri, bu konunun ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Keçi figürü veya resimlerinin kaynağına doğru yola çıkmak istediğimizde pusulalar bize Uluğ Türkistan tarafına gitmemiz konusunda ısrar etmektedir. Zira tıpkı Türklüğün ana yurdu olduğu gibi bu kültür unsurunun kaynağı da Kazakistan, Kırgızistan, Yakutistan, Moğolistan, ... tarafları gibi görünmektedir.

Alan araştırmaları için Kırgızistan'ın Oş şehrine yaptığımız bir gezi sırasında şehir müzesinde kaya üzerine kazınmış bir dağ keçisi figürüne rastlayışımız, bizi heyecanlandırmıştır. Hazar Denizi'nin kenarında yer alan Kubistan, Türk karakterli kaya üzeri resim ve figürlerin önemli istasyonlarından birisidir ve çok zengindir⁵. Burada da pek çok keçi figürü bulunmaktadır. Bununla birlikte Kazakistan⁶, Kırgızistan⁷, Türkmenistan, Özbekistan⁸, Tacikistan⁹ sınırları içerisinde sayılamayacak kadar dağ keçisi / elik resmi / figürü bulunduğunu yapılan çalışmalardan bilmekteyiz¹⁰.

Dağ keçisi figürünün bu kadar yaygın olması, Türklerin yaşadığı hemen her yere keçi / elik figürünün çizilmesinin elbette bir alt yapısı bulunmaktadır.

Keçi motifinin Moğolistan ve Sibirya'dan başlayıp batıya doğru yaygın biçimde kaya üzerlerine (kırmızı boya ile resmetme veya kayalara

¹ Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük'e göre "elik", dağ keçisine, yabani keçiye verilen addır (Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 627).

² Osman Mert, "Dilli Vadisi'ndeki Petroglif ve Damgalar", *Bilim ve Ütopya*, S. 163, Ocak 2006, s. 5.

³ Ersin Alok, "Anadolu'da Kaya Üstü resimleri", *Bilim ve Ütopya*, S. 163, Ocak 2006, s.24.

⁴ Alparslan Ceylan, "Doğu Anadolu'da Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi", *Bilim ve Ütopya*, S. 163, Ocak 2006, s. 29.

⁵ İ.M. Cəvəzadə, *Qubistan –Kayaüstü Resimler-*, Bakı 1997.

⁶ Z. Samashev, "Petroglyphs of Kazakhstan", *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek 2001, s. 151-220.

⁷ K. Tashbayeva, "Petroglyphs of Kyrgyzstan", *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek 2001, s. 9-79.

⁸ M. Khujanazarov, "Petroglyphs of Uzbekistan", *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek 2001, s. 80-121.

⁹ V. Ranov, "Petroglyphs of Kaztadjikistan", *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek 2001, s. 122-150.

¹⁰ K. Tashbayeva vd., *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek 2001.

oyma usulüyle) çizilmesi ve resimlenmesi, konunun değerlendirilmesi için aslında önemli bir ipucudur. Türklerin ana yurdunun Kazakistan, Çin, Moğolistan ve Rusya Federasyonu'nun sınırları içerisinde kalan *Altaylar* bölgesi olduğu kesinleşmiş bir gerçektir. Buradan göç eden Türkler, gittikleri her yere keçi ile ilgili inanış ve geleneklerini götürmüşler, böylece bu inanış ve gelenekler Asya ve Avrupa'da yaygınlaşmıştır.

1. Türk Dünyasında Keçi Figürü

Dağ keçisi / elik, Türkler tarafından kutsal sayılan bir hayvandır. Emel Esin, kaynaklara dayanarak dağ keçisi ve geyik motiflerinin, MÖ 1000 yılda Avrasya'da yaşayan bütün göçebe boyların (Sibirya da dâhil) ongunu olduğunu söylemektedir. Tunçtan yapılmış küçük keçi heykellerinin kemer tokalarında bulunduğunu; at takımlarında, levhalarda, alpların mezar taşlarında, halılarda, bayrak direklerinin tepesinde hep dağ tekeleri ve geyiklerin ayakta veya diz çökmüş olarak tasvir edildiğini bildirmektedir. Bu motifin doğudan batıya doğru göç ettiği hemen hemen kesindir. Köktürk kağan sülalesinin damgası da dağ keçisidir¹¹.

Alyılmaz'a göre Türk kültüründe keçi; *yüceliği, erişilmez yerlere erişebilirliği, bağımsızlığı, özgürlüğü, kararlılığı, asaleti, cesareti sembolize etmektedir ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılmaktadır. Türk kültüründe Kağan'a bağlılığı belirtmektedir*¹². Bu yüzden binlerce yıldır Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca Türklerin kullandığı en yaygın ve en seçkin Türk damgalarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır¹³.

Yazı ve alfabe şekillenmeden önce Türkler; Moğolistan ve Sibirya'dan başlayıp Asya'nın tamamı ve Avrupa'nın ortalarına kadar yaşadıkları yerlerdeki bazı kayaların üzerine şekiller çizmişlerdir. Bu şekillerden birisi, hatta en fazla kullanılanı da dağ keçisi / elik figür / resmidir, denilebilir.

Türk tarihinin en önemli belgelerinden birisi olan Orhun Yazıtları'ndan *Kültiğin Yazıtı*'nın üst kısmında açık bir biçimde dağ keçisi / elik damgası bulunmaktadır:

¹¹ Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul 2006, s. 192-193.

¹² Cengiz Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara 2005, s. 17; Mert, agm, s. 7.

¹³ Geniş bilgi için bk. Alyılmaz, agy.

Necati Demir

Kaya Üstü Resmi (Rock Art) Olarak Dağ Keçisi / Elik ve Tarihi Altyapısı

The Ibex/Chamois as a Petroglyphical Image (Rock Art) and its Historical Background

Fotoğraf 1-2: Kültiğin Yazıtı'nın Doğu Yüzünde Dağ Keçisi / Elik Damgası
(Fotoğraf: C. Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara 2005, s. 32-33)

Dağ keçisi /elik damgası Orhun Yazıtları'ndan sonra yazılan Asya ve Avrupa'da bulunan kitabe ve kaya üstü yazılarında çok geniş bir coğrafyada, karşımıza çıkmaktadır¹⁴. Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan'da en fazla rastlanılan kaya üstü figürlerinden birisi dağ keçisi / elik'tir¹⁵.

Kazakistan'ın petroglifleri konusunda önemli bir yazı kaleme alan Z. Samashev ise keçinin verimliliği simgelediğinden ve dinî törenlerde kurban edildiğinden bahsetmektedir¹⁶.

Kırgızistan petroglifleri ile ilgili çok değerli bir araştırma yapan K. Tashbayeva, Kırgızistan'da bulunan petrogliflerde dağ keçisi / elik'in diğer unsurlara göre daha ön planda olduğunu söylemektedir. Ayrıca dağ keçisi / elik ile ilgili bilgiler vermektedir¹⁷.

Petroglyphs of Central Asia adlı eserin dışında Kırgızistan'ın Oş şehri müzesinde rastladığımız kaya üzerine kazınmış dağ keçisi / elik figürü ve korunmakta olan dağ keçisi / elik heykeli bulunmaktadır.

¹⁴ Geniş bilgi için bk. Alyılmaz, agy.

¹⁵ Geniş bilgi için bk. K. Tashbayeva vd., *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek 2001.

¹⁶ Z. Samashev, agm, s. 164-165.

¹⁷ Geniş bilgi için bk. K. Tashbayeva vd., *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek 2001.

Fotoğraf 3-4: Kaya Üstü Dağ Keçisi / Elik Figürü ve Dondurulmuş Olarak Dağ Keçisi / Elik Heykeli (Oş Müzesi-Kırgızistan) (Fotoğraflar: Necati Demir)

Kırgızistan'ın Calalabat şehrinde dağ keçisi / elik'in ilginç iki heykeli bulunmaktadır. Ayrıca şehir ışıklandırmasında da dağ keçisi / elik figürü kullanılmıştır:

Fotoğraf 5-6: Keçi / Elik Heykeli ve Şehir Süsleme Figürü (Calalabat-Kırgızistan) (Fotoğraflar: Necati Demir)

Kaya üzerine nakşedilmiş dağ keçisi / elik örneklerinden bir tanesi de Azerbaycan'da Bakü'nün 50-60 km güney batısında yer alan Kubistan'dadır. Kubistan'da kaya üzerinde bulunan dağ keçisi / elik resimlerinin 6-7 bin yıl önce çizildiği tahmin edilmektedir¹⁸.

¹⁸ İ. M. Caferzade, *Kubistan- Kayaüstü Resimler*, Bakı 1999, s. 7-15.

Necati Demir

Kaya Üstü Resmi (Rock Art) Olarak Dağ Keçisi / Elik ve Tarihi Altyapısı

The Ibex/Chamois as a Petroglyphical Image (Rock Art) and its Historical Background

Fotoğraf 7-8: Azerbaycan-Kubistan Kaya Üstü Resimleri
(İ.M. Caferzade, *Kubistan- Kayaüstü Resimler*, Bakı 1999, s. 114-123.)

Karaçay-Malkar Türkleri ve diğer Kafkas halklarının inanisına göre yabanî hayvanları “*Apsatı*”¹⁹ adıyla anılan aslında beyaz bir dağ keçisi olan Tanrı korumaktaymış. *Apsatı*, koruyucusu olduğu hayvanların kendisinden izinsiz olarak avcılar tarafından avlanmasına müsaade etmez. Bunun aksini yapan avcılar, yani dağ keçisi de dâhil izinsiz av yapanlar *Apsatı* tarafından lanetlenerek büyük felaketlere uğratılır²⁰. Aslında bu bilgiler dağ keçisi / elik konusuna biraz ışık tutmakta, fakat konunun tamamen aydınlanmasına yetmemektedir.

2. Türkiye’de Kaya Üstü Resmi (Rock Art) Olarak Dağ Keçisi / Elik Keçi Fügürü

Erzincan ilimize bağlı Kemaliye ilçesinin Dilli Vadisi’nde, Van iline bağlı Çatak ilçesi Narlı Dağları’nda, Kars Kağızman Geyiklitepe’de bulunan kayaların üzerinde dağ keçisi / elik resimleri, figürleri ve damgalarının yer aldığını yukarıda söylemiştik.

Bunların dışında alan araştırmaları sırasında tespit ettiğimiz kaya üzerine çizilmiş keçi / elik figürleri şunlardır:

Ordu ili Mesudiye ilçesi Esatlı köyü: Esatlı köyü kaya üstü resim ve yazıtları, Türkiye’nin en önemli istasyonlarından birisidir²¹. Buranın en büyük özelliği; motif ve figürlerin; *petroglif, ideogram, piktogram, damga, hece, yarı hece ve harfe* doğru olan yolculuğunun takip edilebilmesidir. Yani petrogliften harfe doğru yolcululuğun pek çok aşamasına Esatlı’da rastlamak mümkündür²². Esatlı’da bulunan keçi figürü:

¹⁹ Osetlerde: *Afsatı*, Gürcü-Svanlarda: *Apsat*, Abhazlarda: *Ajveypsaa*, Adigelerde: *Mezitha*, Çeçen-İngüşlarda: *Elta*.

²⁰ Adilhan Adiloğlu, “Karaçay-Malkar Edebiyatı”, *Karaçay Balkarlar*, (Derleyenler: Ufuk Tavkul-Yaşar Kalafat), Ankara 2003, s. 132-133’den naklen.

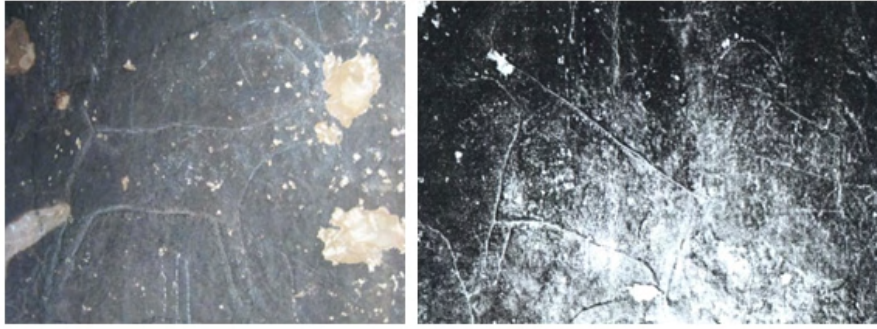
²¹ Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde pek çok ilimizde kaya üstü resim ve yazıtların bulunduğu noktalar tarafımızdan tespit edilmiştir. Bunlar, sırasıyla bilim dünyası ile paylaşılacaktır.

²² Geniş bilgi için bk. Necati Demir, “Esatlı Köyü (Ordu-Mesudiye) Kaya Üstü Resim ve Yazıtları ile Bunların Tarihi Alt Yapısı” *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, 2009/II, Vol. 1, No. 2, s. 3-30.

Fotoğraf 9: Ordu İli Mesudiye İlçesi Esatlı Köyünde Dağ Keçisi / Elik Figürü
(Fotoğraf: Necati Demir)

Üç adet dağ keçisi / elik figürü de Adıyaman ili merkez Palanlı köyü sınırları içerisinde Pirin çayına bakan doğal bir mağara içerisinde bulunmaktadır. Palanlı köyü, Adıyaman'ın kuzeyinde kalmakta olup şehir merkezine yaklaşık 10 km uzaklıktadır. Palanlı mağarası ise yaklaşık 15 km'dir. Resimlerin bazı kısımları kazınmak suretiyle tahrip edilmiştir. Adıyaman-Merkez Palanlı köyü mağarasında bulunan dağ keçisi figürleri şunlardır:

Fotoğraf 10-11: Adıyaman Palanlı Köyü Mağarası Keçi / Elik Figürleri²³

Eskişehir'in Seyitgazi ilçesine bağlı Kümbet köyünde bulunan türbenin üzerinde çeşitli hayvan resimleri içerisinde dağ keçisi / elik figürü de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi:

²³ Fotoğrafın ilki tarafımızdan çekilmiştir. İki keçinin yan yana olduğu kısımda tahribat fazla olduğu için fotoğraf Adıyaman Müzesindeki evraklardan alınmıştır.

Fotoğraf 12: Eskişehir-Seyitgazi Kümbet Köyü Keçi / Elik Figürü
(Fotoğraf: Necati Demir)

Ankara'nın Güdül ilçesi Salihler köyünde ise toplu olarak kaya üzerine kazınmış keçi / elik²⁴ figürleri bulunmaktadır:

Fotoğraf 13-14: Ankara – Güdül İlçesi Salihler Köyü Keçi / Elik Figürleri
(Fotoğraflar: Necati Demir)

3. Avrupa Ülkelerinde Kaya Üstü Resmi (Rock Art) Olarak Dağ Keçisi / Elik Keçi Figürü

Dağ keçisi / elik figürü ve resimleri Uluğ Türkistan'dan başlayıp Avrupa'nın batı sınırına kadar uzanmaktadır.

Avrupa'daki, özellikle İskandinav ülkeleri ve Alp Dağları üzerinde bulunan kaya üstü resim ve figürlerin genellikle Sibirya, Kazakistan ve Kırgızistan'a çok benzediğini çeşitli araştırmalarımızda bahsetmiştik²⁵. Dağ keçisi / elik figürüne boydan boya Avrupa kıtasında, özellikle de İskandinav

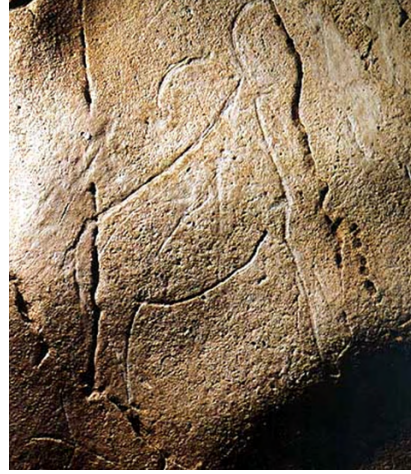
²⁴ Osman Mert, "Dilli Vadisi'ndeki Petroglif ve Damgalar", *Bilim ve Ütopya*, S. 163, Ocak 2006, s.5.

²⁵ Geniş bilgi için bk. Necati Demir, "Türk Tarihinin ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) ve Yazılar", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, 2009/I, Vol. 1, No. 1, s. 5-19; aynı yazar, "Esatlı Köyü (Ordu-Mesudiye) Kaya Üstü Resim ve Yazıtları ile Bunların Tarihi Alt Yapısı" *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, 2009/II, Vol. 1, No. 2, s. 3-30.

ülkeleri ve Alp Dağları üzerinde, rastlamamız gerçekten ilgi çekicidir. Konuyu dağıtmamak açısından Avrupa kıtasından birkaç örnek vermekle yetinmenin doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Fotoğraf 15: Italia – Valcamonica
(İtalya: <http://www.euopreart.net/slide.htm>)

Fotoğraf 16: France - Ardèche

Fotoğraf 17: Sweden (İsveç) – Bøglösa

Fotoğraf 18: Portugal (Portekiz)
Vila Nova de Foz Côa

(<http://www.euopreart.net/slide.htm>)

4. Türk Kültür Tarihinde Keçi / Elik ve Tarihî Alt Yapısı

Yıllardır sürdürdüğümüz alan araştırmaları sırasında önemle üzerinde durduğumuz konulardan biri de ailelerdir. İncelemeler esnasında “Köyünüzde hangi aileler var, bunlar bu yöreye nereden gelmişler?” sorusunu sordüğümüzde aldığımız cevaplar çok büyük bir bilgi birikimi durumuna gelmiştir. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nin nüfus örgüsü, hayal bile edilemeyecek bir biçimde ortaya çıkmıştır.

“*Karadeniz Bölgesi Dil, Tarih ve Kültür Araştırmaları*” çalışmalarımıza Orta ve Doğu Karadeniz Bölümü’nde devam ederken karşımıza dikkat çekici pek çok konu çıkmıştır. Bunlardan birisi de “*elik keçisi-dağ keçisi*” ile ilgili inanış, uygulama ve efsanelerdir.

Efsaneler, insan ile tarihi, insan ile insanı, insan ile coğrafyayı, insan ile diğer varlıkları, insan ile maneviyatı birbirine gönül bağı ile bağlayan unsurlardır. Bunların en ilgi çekici örneklerinden bir tanesi de Beşikdüzü ilçemizin isminin kaynağı ile ilgilidir. Zira Beşikdüzü ilçemizin kaynağı, temeli binlerce yıla dayanan, muazzam bir alt yapısı bulunan Türk kültürünün önemli unsuru olan bir efsaneye dayanmaktadır.

23.7.2002’de Şalpazarı ilçesi Gökçeköy’de alan araştırması yaparken kaynak şahsımız 59 yaşındaki Naci Bayraktar’a tarafımızdan: “*Aileniz bu köye nereden gelmiş?*” sorusu yöneltilmiştir. Naci Bayraktar, ailesinin Çepni Türklerine mensup olduğunu, kökenlerinin Niksar olduğunu söylemiştir. Ayrıca ailelerinin hayatını devam ettirmesi ile ilgili “*Keçi Anne / Elik Keçisi Efsanesi*”ni anlatmıştır. Naci Bayraktar’ın anlattığı *Elik Keçisi Efsanesi* şöyledir:

Yaylacılık geleneği, Türklerde binlerce yıldır süren bir hayat tarzıdır. Türk dünyasının hemen her tarafında bu gelenek sürmektedir. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nde hemen hemen her köyün Canik Dağları Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.’ndaki veya Doğu Karadeniz Dağları’ndaki yaylalarda bir obası vardır. Eskiden köylüler kışın köylerinde otururlar, ilkbahar geldiğinde topluca güneyde bulunan yaylaya göç ederlermiş. Bu gelenek günümüzde de kısmen devam etmektedir. Fakat eskiden olduğu gibi canlı değildir. Günümüzde az sayıda aile, yaylaya çıkar. Obalarda kalan insanlar, eski günleri anarken gözleri dolar. Hep yayladaki yalnızlıktan şikâyet ederler.

Yaylacılığın canlı olduğu yıllarda, Gökçeköylülerin büyük bir bölümü yaylaya göçer. Bir aile köydeki işlerini toparlayamadığı ve hazırlıklarını tamamlayamadığı için birkaç gün gecikmiştir. Toparlandıklarında hemen alenacele yaylaya gitmek üzere yola çıkarlar.

Ailenin, altı aylık olmak üzere, dokuz oğlu vardır. Her biri yaylada kullanılacak eşyaları yüklenmiştir. Hava yağmurlu ve sislidir. Yükleri de çok ağırdır. Sırtlarındaki ağır yüklerle saatlerce yürüdüktan sonra ormanlarına çıkarlar. Hepsisi çok yorulmuştur. Fakat hem yük hem de altı aylık bebeği taşıdığı için anne daha da çok yorulmuştur. Artık yürüyebilecek gücü kalmamıştır.

Bir süre mola vermeye karar verirler. Bir çeşmenin kenarında konaklarlar. Anne bebeği sırtından indirip yere bırakır. Sepetten yiyecekler çıkarır. Ev halkı hep birlikte yemek yemeye başlar. Yemeklerini yedikten sonra bakarlar ki küçük bebek ortada yok. Yakın çevreyi bakarlar,

bulamazlar. Sanki yer yarılıp yere girmiştir. Konu ciddileşmiştir. Bebek kaybolmuştur. Saatlerce ararlar. Fakat bebek sırta kadem basmıştır. O gece burada kalıp sabaha kadar çevreyi adım adım dolaşırlar. Bebek yine yoktur. Çaresiz yollarına devam ederler, bir süre sonra yaylaya ulaşırlar.

Yaylayı o yıl bir salgın hastalık kasıp kavurur. Bu salgın hastalık genç ihtiyar demez, çok sayıda insanın ölümüne sebep olur. Bu ailenin sekiz yetişkin erkek evladı da ölenler arasındadır. Aile harap olur²⁶. Anne ve baba aynı yıl içerisinde dokuz çocuğu kaybetmenin üzüntüsü içerisinde çaresiz köylerine dönmeye karar verirler.

²⁶ Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde salgın hastalıklarla ilgili de pek çok efsane anlatılmaktadır: **Davun OvasıHata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**: Arapça, "ta'un" (veba) kelimesi; Orta Karadeniz ağzlarında, bir ağız özelliği olarak "davun" şeklinde telaffuz edilmektedir. Veba hastalığına, davun denilmektedir:

"Davun (veba) hastalığı bir bulaştı mı, onu engellemenin imkânı yoktur. Çok hızlı bir şekilde yayılır, canlı ne varsa hepsinin hayatına son verir.

Bir zamanların korkulu hastalığı olan davun, çok sayıda efsaneye konu olmuştur. Rivayetlere göre, eskiden davun senesi diye bir sene varmış. Davun senesinde davun gelir, insanları hep kırarmış. Allah tarafından mı, yoksa kul tarafından mı bilinmiyor. Bu davunun elinde bir dümbelek varmış. Bu dümbeleğin sesini duyan ölmüş. Davun, elinde dümbelek gezermiş.

Trabzon'da, Kadırğa Yaylası'nın Erikbeli mevkiinin tam karşısında Davun Ovası adıyla bilinen bir mevkii vardır. Bu mevkii, çok eski çağlardan kaldığı için sınırları belli değildir. Fakat çok geniş bir yeri kaplamaktadır. Buraya Davun Ovası denmesinin sebebi, halk arasında şu şekilde anlatılmaktadır:

Çok eski zamanlarda Azrail, insanların canını almaya gün ortasında davullarla gelirmiş. Azrail'in çaldığı davulun sesini duyan herkes hemen ölmüş. Azrail, bir gün davul çalarak Kadırğa YaylasıHata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'na kadar yaklaşmış. Kadırğa'da yaşayanlara haber ulaşmış ki:

—Azrail, davul döverek sizin canınızı almaya geliyor. Bu civarda yaşayan insanlar, hemen köylerini terk edip toplu bir şekilde Erikbeli tarafına doğru kaçmaya başlarlar.

Bu insanlar, koşarak dereleri tepeleri aşarlar. Bölgenin en yüksek tepelerinden birisine yaklaşırlar. Birkaç metre daha yürüyüp bu tepeyi aştılar mı yol düzleşecek, ayrıca arada tepe olduğu için davulun sesi duyulmayacaktır. Fakat koşan insanlar tepeye ulaşamazlar. Davulun sesini duyup hep birlikte orada ölürlere. Bu yüzden buranın ismi, "Davun OvasıHata! Başvuru kaynağı bulunamadı." kalmıştır" (**Davun Ovası**, Trabzon'un Şalpaparı ilçesi Kuzuluk köyünde oturan 49 yaşındaki Mustafa Söyler'den 19.7.2002'de tarafımızdan derlenmiştir).

Trabzon'un Şalpaparı ilçesine bağlı Geyikli beldesinde, halk arasında, bir efsane çok yaygın olarak anlatılmaktadır:

"Çok eskiden "Davun" denen bir hastalığın köyde kol gezdiği, yakaladığının canını hemen oracıkta hiç zaman geçirmeden başırtı başırtı aldığı anlatılmaktadır.

Başka bir deyişle; Azrail görüne görüne gelir, herkesin gözünün önünde yakaladığı kişinin canını alır, gidermiş. Bu hastalık, bir uğultu ile geldiğini belli edermiş. Bu şekilde, birçok insan hayatını kaybetmiş.

Geyikli'de, hangi yıl ve nasıl olduğu belli olmayan, ancak dilden dile efsane şeklinde büyük bir toplu ölüm olayından bahsedilmektedir. Halk dilinde, bu toplu ölüm olayına "gırgan" da denir.

Öğrenildiğine göre; davunun elinde bir davulu, yanında da bir zumacı olduğu olmuştur. Bunlar, istedikleri yerde ve zamanda çalgılarını çalarlarmış. Bunu duyanlar kaçır, kurtulmuş; onları gören ve kaçamayanlar ise hemen ölmüş. Tahmini olarak 150–200 yıl, belki de daha önceleri bu olaylar yaşanmış. Bugün dağlarda, yaylalarda görülen toplu mezarların "davun yılları"ndan kalma mezarlıklar olduğu anlatılmaktadır ve bu mezarlıklar uğursuz sayılmaktadır.

"Davun yesin seni!" / "Davun canını alsın!" / "Allah gırgan koysun!" / "Al davun yesin seni!" / "İmanına aç davun çıksın!" gibi deyimler, anlatılan bu efsanevi korkunç olaya bağlı olarak türetilmiştir (Abdullah Gülay, Ağasar Çepni Kültürü Geyikli, İstanbul 2001, s. 448-449'dan imlâsi düzenlenerek alınmıştır).

Dönerken ormana ulaştıklarında bıraktıkları en küçük çocukları akıllarına gelir. Oturup hem diğer çocukları hem de burada bıraktıkları bebek için feryat ederek ağlarlar. Sakinleşince: “Gidip bebeğimizin kemiklerini olsun görelim.” derler.

Karı koca bebeği bıraktıkları ağacın yanına yaklaşınca ağacın dibinden büyük bir apalak kuşu²⁷ uçar. Bir elik keçisi de yanında beklemektedir. Anne:

-Eyvah! Bebeğimi şimdi bu kuş yedi gidiyor. Keşke birkaç dakika evvel gelseydik, der.

Bu arada bebeğin ağlama sesini duyarlar. Koşarlar, bakarlar ki bebek yaşıyor. Hem de sağlıklı olarak. Hatta büyümüş, gelişmiş, etlenmiş, butlanmıştır. Anne ve babanın sevinci, dünyayı kaplar.

Hemen çocuğu bulunduğu yerden alırlar. Sevinerek köye doğru yola devam ederler. Fakat biraz önce çocuğun yanından kalkan elik keçisi bunların peşini bırakmaz. Sürekli olarak feryat edip bağırılmaktadır. Onlar ilerde, elik keçisi arkada köye kadar gelirler.

Ne yapsalar elik keçisini köyden uzaklaştıramazlar. Bakarlar olacak gibi değil. Bebeği beşikle birlikte her gün yakında bulunan bir dağın zirvesine çıkarıp bırakırlar. Elik keçisi gelip her gün bebeği emzirir, sever, okşar, geri gider. Bir sonraki gün tekrar geri gelir. Aile de her gün aynı işi çocuk büyüyene kadar yapar. Çocuk büyüyünce keçi kaybolup gider.

Bu çocuk, Bayraktar ailesinin devamını sağlar. Keçinin emzirmesi için bebeğin beşiğini bıraktıkları yerin ismi “Beşikdağı” olur. Bu isim günümüze kadar kalmıştır. Beşikdüzü ilçemizin hemen güneyinde yer alan dağın adı, Beşikdağı’dır. Kutsal dağ keçisi ve kutsal dağın Uluğ Türkistan’dan binlerce km uzaklıkta Kara Deniz Bölgesi’nde karşımıza çıkması ilginç değil midir?

²⁷ **Apalak:** Gürbüz, sevimli, tombul.

Fotoğraf 19: Beşikdağı'nın Beşikdüzü İlçesinden Görünüşü
(Fotoğraf: Necati Demir)

Yakın zamanlarda Beşikdağı'nın eteklerinde yerleşim yeri kurulur. Beşikdağı'nın eteklerinde olduğu için buraya “*Beşikdüzü*” ismi verilir. Yani Trabzon'a bağlı Beşikdüzü ilçemizin isminin kaynağı bu efsaneye dayanmaktadır.

Fotoğraf 20: Beşikdüzü İlçesinin Beşikdağı'ndan Görünüşü
(Fotoğraf: Necati Demir)

Aynı efsane 5 Temmuz 1997’de tarafımızdan Ordu ili Ulubey ilçesi Durak köyünde ikamet etmekte olan Rasim Elikçioğlu’ndan da derlenmiştir:

Ordu ve yöresinde, hemen hemen her köyün yaylada bir obası vardır. Eskiden köylüler; kışın köylerinde otururlar, yazın topluca yaylaya göç ederlermiş.

*Yaylacılığın canlı olduğu yıllarda, birkaç yüzyıl önce Ulubey***Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.***’e bağlı Durak köyü halkı yaylaya göçmüştür. Bir aile, köydeki işlerini toparlayamadığı ve hazırlıklarını tamamlayamadığı için birkaç gün gecikmiştir. Toparlandıklarında, hemen alelacele Aynek Yaylası’na gitmek üzere yola çıkarlar.*

Ailenin, biri bir haftalık olmak üzere, dokuz oğlu vardır. Her biri yaylada kullanılacak eşyaları yüklenmiştir. Yükleri çok ağırdır. Sırtlarındaki ağır yüklerle saatlerce yürüdüktan sonra Karadere ormanlarına çıkarlar. Hepsi çok yorulmuştur. Fakat hem yük hem de bir haftalık bebeği taşıdığı için anne, daha çok yorulmuştur. Artık gidecek gücü kalmamıştır.

Daha fazla bu hâlde yola devam edemeyeceğini anlayan annenin aklına bir fikir gelir. Biraz tereddüt ettikten sonra kocasının kulağına:

—Nasıl olsa yetişkin sekiz oğlumuz var. Ben bu çocuğu taşıyamıyorum. Şuracıkta bir ağacın dibine bırakalım. Bu da olmayıversin, der. Kocası önce kabul etmez. Çaresizlik... Bakar ki olacak gibi değil. Karısının söylediklerini kabul etmek zorunda kalır. Uygun bir ağaç bulurlar. Küçük bebeği buraya bırakıp yollarına devam ederler, yaylaya çıkarlar.

Yaylada o yıl bir salgın hastalık görülür. Bu salgın hastalık; genç ihtiyar demez, çok sayıda insanın ölümüne sebep olur. Bu ailenin sekiz erkek evladı da ölür. Aile çok üzülür. Aynı yıl içerisinde dokuz çocuğu kaybetmenin üzüntüsüyle çaresiz, köyelerine dönmeye karar verirler.

Dönerken Karadere ormanlarına ulaştıklarında burada bıraktıkları en küçük çocukları akıllarına gelir. Oturup hem diğer çocukları hem de burada bıraktıkları bebek için feryat ederek ağlarlar. Sakinleşince:

—Gidip bebeğimizin kemiklerini olsun görelim, derler.

Karı koca bebeği bıraktıkları ağacın yanına yaklaşınca ağacın dibinden bir yapalak kuşu kalkar. Anne:

—Eyvah! Bebeğimi şimdi bu kuş yedi, gidiyor. Keşke birkaç dakika önce gelseydik, der. Derken oradan bir de elik keçisi kalkıp kaçmaya başlar. Bu arada, bebeğin ağlama sesini duyarlar. Koşarlar, bakarlar ki bebek yaşıyor. Hemen çocuğu alıp sevinerek yola devam ederler. Fakat biraz önce çocuğun yanından kalkan elik keçisi, bunların peşini bırakmaz. Feryat edip bağırılmaktadır. Onlar ilerde, keçi arkada köye kadar gelirler.

Keçiyi köyden uzaklaştıramazlar. Bakarlar olacak çaresi yok. Bebeği beşikle beraber evin üst tarafına koyarlar. Keçi gelip onu emzirir, sever, okşar, geri gider. Bir sonraki gün tekrar geri gelir. Aile de aynı işi, çocuk büyüyene kadar her gün yapar. Çocuk büyüyünce keçi kaybolup gider.

Bu çocuk, sülalenin devamını sağlar. Ordu ili Ulubey ilçesi Durak köyünde oturan bu ailenin soyadı elik keçisinden dolayı “*Elikçioğulları*” kalmıştır. Oturdıkları mahallenin ismi ise “*Elikçioğulları Mahallesi*”dir. Bebeği keçinin emzirmesi için bıraktıkları yerin ismi, “*Beşikçivlusu*”dur. Buradan köye giden yola da “*Beşikçiboğazı*” denmektedir²⁸.

Bu efsanenin bir benzeri, *Ana Geyik* adıyla Giresun’un Çanakçı ilçesinde de derlenmiştir²⁹.

“*Ana Elik Keçisi/ Ana Geyik Efsanesi*” Hacıemiroğulları Beyliği’nin iskâna açtığı bölgede anlatılması, tesadüf olmasa gerektir. Bu konunun tarihî bir alt yapısının olduğu da ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen Gökçeköy’deki Bayraktar Ailesi, Giresun’un Çanakçı ilçesindeki aile ve Ulubey’in Durak köyündeki Elikçioğulları aynı kökten gelmektedir. Zaman içerisinde Şalpazarı’nda oturan aile Osmanlı ordusunda aldığı görevden dolayı *Sancaktar* ismini almış olmalıdır. Bu efsaneye bağlı olarak aileler arasındaki tarihî bağları ortaya çıkarabilmek için yeni araştırmalara gerek vardır.

Konunun bir başka yönü de Orta ve Doğu Karadeniz’de anlatılan *Elik Keçisi / Ana Geyik Efsanesi* ile *Türeyiş Destanı*’ndaki benzerliklerdir. Çin kaynaklarında şöyle bir efsane geçmektedir:

“*Wu-sun’ların Kırılma Kun-mo derler. İşittiğimize göre, bu kırılın babasının, Hunların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun Hükümdarı, bu Wu-sun Kralına taarruz etmiş ve Kun-mo’nun babası olan bu kralı öldürmüştü. Kun-mo da, o sıralarda çok küçükmüş. Hun Hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ölümü ile kalımının, kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşıp vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında, bu defa dişi bir kurt dolaşmağa başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağızına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış. Bütün bu olan biten şeyleri, Hun Hükümdarı da uzaktan seyredermiş. Bunları görünce, çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun Hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve*

²⁸ *Elik Keçisi Efsanesi*, memur emekli olan ve hâlen Ulubey ilçesi Durak köyünde ikamet eden Rasim Elikçioğlu’ndan 5 Temmuz 1997 tarihinde tarafımızdan derlenmiştir. Adı geçen kaynak şahıs ilkokul mezunu olup 1941 doğumludur.

²⁹ Bilgehan Atsız Gökdağ-Cengiz Coşkun, “Giresun Efsaneleri”, *Giresun Kültür Sempozyumu (30-31 Mayıs 1988) Bildirileri*, İstanbul 1988, s. 211-212.

*başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun Hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek, onu Wu-sun Kralı yapmış ...*³⁰.

Her iki efsanedeki benzerlikler gerçekten dikkat çekicidir. Uluğ Türkistan'da yalnız kalan çocuğa *kuş* ve *kurt* yardım eder. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki bu ailenin yaşamasını ise *kuş* ile *dağ keçisi* / *elik* sağlar. Türk kültürünün binlerce yıl sonra bir başka coğrafyada bilinçaltının ortaya çıkması gerçekten ilginçtir.

Dağ keçisinin kutsal ve önemli olması Türkiye'nin tamamında geçerlidir. Doğal olarak, Karadeniz Bölgesi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde *dağ keçisini rahatsız etmek, ona zulüm yapmak ve zarar vermek hiç de iyi sayılmaz*. Hatta ona kurşun atan kişinin bütün işlerinin uğursuzluğa ve olumsuzluğa gideceğine inanılır. Dağ keçisini herhangi bir şekilde öldüren kişinin ise evindeki herkesin öleceğine, sağlığının bozulacağına, öldürenin felç olacağına inanılır. Kısacası keçi avlayan veya öldüren kişinin çok büyük belalarla karşı karşıya kalacağına inanılır. Bu konu ile ilgili tarafımızdan onlarca efsane derlenmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Elik Keçisi: *Eskiden buğdayın ve mısırın olmadığı zamanlarda insanlar; av yaparlar, onların etleriyle beslenirlermiş. Eli mızrak, ok tutanlar erkenden ava giderler; av avlarlar, kuş kuşlarlar, akşam eve getirirlermiş.*

Vaktiyle Ordu iline bağlı Ulubey ilçesinin Çubuklu köyünde yaşayan insanlar da aynı şartlarda yaşamaktadır. Bu köyün karşısında bulunan Karatepe, av hayvanları bakımından zengindir. Yani av bakımından çok caziptir.

Rivayete göre bu çevrede yaşayan bir kişi; yine sabahtan kalkar, malzemelerini hazırlayıp ava çıkar. Karatepe'ye geçer. Çok geçmeden bir elik keçisine rastlar. Keçi kaçır, avcı takip eder. Arada keçi geri döner, meleyerek:

—Benim yavrularım var. Ne olur, bana kıyma. Kısmetini başka yerde ara, der. Fakat avcı, yanık yanık dalgalanan bu sese hiç aldırmaz. Okunu çeker, keçiye atar.

Elik keçisi, gelen okun kendisini öldüreceğini anlar. Ölümden kurtuluş yoktur. Aslında niyeti o ana kadar avcıya karşı kötü de değildir. Avcının acımasız olduğunu anlayınca son kez acı acı meleyerek:

—Benim neslim tükenecek, seninki de tükensin, der.

Avcı yine anlamaz. Keçiye yüklenip zafer kazanmış komutan gibi kibirlene kibirlene eve gelir. Çocuklarına müjdeyi verir. Keserler, yüzerler,

³⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara 1993, s. 14.

keçiyi afiyetle yerler. Fakat yedikten sonra hepsi hastalanır ve kısa sürede evdeki herkes ölür. Avcının da nesli kesilmiş olur³¹.

Keçi Avı: Yabani keçi, Türkiye'nin pek çok yerinde kutsal sayılır. Ona kurşun atmanın ve zarar vermenin büyük uğursuzluklar getireceğine inanılır.

Vaktiyle iki avcı, Trabzon'un Kadırga Yaylası'na yakın ormanlara ava giderler. Akşama kadar keçileri kovalarlar. Fakat hiç keçi avlayamazlar. Akşam olunca uygun bir yer bulup yatmaya karar verirler.

Akşam karanlık olduktan sonra keçiler, tepeden tepeye birbirilerine insan gibi seslenirlermiş:

—Avcılar geldiiii, ne yapaluuumm? Karşı tepedeki diğer keçiler, hep bir ağızdan:

—Kör tekeyi verelim de kör olsunlaaarr... Bir başka grup, başka bir gruba tekrar seslenir:

—Avcılar geldiiii, ne yapaluuumm? Diğer keçiler:

—Topal tekeyi verelim, onlar da topal olsunnnn!

Avcılar korkmaya başlar. Gece hemen geri dönmek için yola çıkarlar.

Yolda gelirken karanlıkta çığ gelir. Avcının birini alıp gider. Bir tanesi de tek gözü kör ve ayakları kırık bir şekilde, köye sürünerek dönebilir³².

Sonuç

Türk Dünyasının tamamında, doğal olarak Türkiye'nin her bölgesinde, her yöresinde dağ keçisi / elik kutsal sayılmaktadır. Bu yüzden binlerce yıldır Türk halkı; elik keçisi / dağ keçisi ile ilgili inanış ve gelenekleri gittiği her yere götürmüş ve nakşetmiştir. Bunun en önemli delillerinden bir tanesi Trabzon ilimizin sınırları içerisinde kalan *Beşikdağı* ve *Beşikdağı* adından kaynaklanan *Beşikdüzü* ilçemizin adıdır.

MÖ 2000'li yıllardan beri Türkistan'ın her köşesinde, Köktürk kağanlarının damgası olarak, Köktürk Yazıtları'nın üzerinde, Türkistan'ın hemen her yöresinde bayrakların tepesinde, mezar taşlarında, hatunların taçları gibi önemli yerlerde karşımıza dağ keçisi / elik motifi, resmi, heykeli çıktığına göre bunun bir tarihî derinliği bulunmalıdır.

Araştırmacıların keçi için verimliliği, cesareti, kararlılığı, sembolize ettiği görüşüne katılmanın mümkün olmadığı bilinmelidir. Dağ keçisini

³¹ **Elik Keçisi**, Ordu ili Ulubey ilçesi Çubuklu köyünde oturan 55 yaşındaki Niyazi Karaoğlan'dan 7 Temmuz 1996 tarihinde tarafımızdan derlenmiştir. Adı geçen kaynak şahıs ilkokul mezunu olup çiftçilikle geçinmektedir.

³² **Keçi Avı**, Trabzon'un Şalpazarı ilçesi Kabasakal köyünde oturmakta olan 52 yaşındaki Ali Yılmaz'dan 19.7.2003'de tarafımızdan derlenmiştir.

onlarca kez görmüş olan bu satırların yazarının, özellikle cesaret ve karalılık ile dağ keçisinin yan yana koymakta zorluk çektiğini belirtmem gerekir.

Türkiye'nin tamamında dağ keçisi / elik'i rahatsız etmek, ona zarar vermek, zulüm yapmak hatta kurşun atmak muhatabının ailesinin dağılmasına vesile sayılır. Dağ keçisinin üzerine bu kadar titrendiğine göre Türk dünyasının hafızasında tutamadığı ya da bizim tespit edemediğimiz, belki tespit edildiği hâlde ulaşamadığımız bir sır bulunmaktadır.

Daha önce yapılan araştırmalarda Köktürk alfabesindeki harflerin bir kısmının kaynağı, şekillere benzediği görüşü ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları:

Harf	Benzediği Unsur	Harfin Karşılığı
⌘	Ev/Çadır	(e)b
	Süngü	s
♁	At veya Dağ (Tağ)	(a)t
↓	Ok	(o)k

22

Köktürk alfabesindeki işaretlerin *petroglif*, *ideogram*, *piktogram*, *damga*, *hece*, *yarı hece* yolculuğundan sonra *harfe* geldiğini dikkate alarak kendimizi biraz zorlar isek, **⌘** (k)'nin, dağ keçisi / elik benzetmesinden kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu harfin diğer coğrafya ve yazıtlardaki şekillerine de göz attığımızda önerideki cesaretimiz biraz daha artmaktadır. “ke, ek”i karşılayan harfin diğer coğrafya kitabelerdeki şekilleri:

KÖKTÜRK ALFABESİ TABLOSU

	Orh. I, II T, O, KÇ	Orhon III	Yazmalar	Yenisey Yazıtları	Talas Yazıtları	Hoyto- Tamir
(e)k	⌘⌘⌘	⌘⌘	⌘⌘⌘	⌘⌘	⌘⌘	⌘⌘

Tablo 1: Köktürk Alfabesinde “k(e)”, “(e)k” sesi³³

Önemli ve kutsal bir unsur olarak efsanelerde, mitolojilerde, masallarda; resim olarak binlerce kez kaya üstünde, levhalarda, mezar taşlarında; küçük heykelcik olarak tokalarda, at takımlarında, bayrak

³³ Talat Tekin, “Göktürk Alfabesi”, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara 1981, s. 35.

direklerinin tepesinde dağ keçisi / elik'e rastlamamız, bilmediğimiz veya çözemediğimiz bir inceliğin olduğunu göstermektedir.

Bizden önce konuyu inceleyen, emek harcayan ve kaynakları didik didik eden araştırmacıların bu meseleyi net bir sonuca götürdüğünü kabul etmek zordur. İtiraf etmeliyim ki bizden önce çok kıymetli araştırma yapan araştırmacıların birikimi üzerine çalışmamıza rağmen konuyu bu satırların yazarı da çözememiştir. Fakat bizden önce konuyu inceleyen, araştıranların birikimine bizim katkılarımız da eklendiğinde hiç değilse çok küçük de olsa ışıkların görüldüğünü düşünmekteyiz. Bu küçük ışıkların aydınlattığı kadarıyla **“Acaba Çin kaynaklarında geçen Türeyiş Destanı'nın, tespit edilemeyen bir varyantı var mıdır?”** sorusunu sormaktan kendimi men edemiyorum.

Köktürk Yazıtları'nda bile kurttan süt emen çocuk ile dağ keçisi damgasının yan yana duruşu gözümün önüne geldiğinde ve Karadeniz Bölgesi'nde bir ailenin dağ keçisi / elik vasıtasıyla tekrar hayata tutunuşunu hatırladığımda ise yeni bir soru aklıma gelmektedir: **“Türeyiş destanının bir başka varyantında Türklerin tarih sahnesine tekrar tek bir çocuk vasıtasıyla dönüşü, dağ keçisi / elik vasıtasıyla mı olmuştur?”** Bu sorulara cevabı olan herkesi katkı sağlamaya davet ettiğimizi de belirtmek isterim.